

Jasenska GudeljFilozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu,
Odsjek za povijest umjetnosti**Anita Ruso**doktorandica, Filozofski fakultet Sveučilišta
u Zagrebu i EPHE, SorbonnePrethodno priopćenje / *Preliminary communication*

UDK / UDC: 72.034(497.5 Dubrovnik)

25. 9. 2013.

Tiskani renesansni traktati o arhitekturi u Dubrovniku*

*Ključne riječi: Dubrovnik, arhitektura, traktati, Vitruvije, Alberti, Serlio, Palladio, Napoli**Key words: Dubrovnik, architecture, treatises, Vitruvius, Alberti, Serlio, Palladio, Napoli**Renesansni traktati o arhitekturi odigrali su ključnu ulogu u strukturiranju promišljanja graditeljstva ranoga novog vijeka, a svojim su kolanjem umnogome odredili pristup arhitektu, oblikovanju i gradnji u čitavome zapadnom kulturnom krugu. U radu se ispituje uloga ovih djela tijekom ranoga novog vijeka u Dubrovniku, polazeći od dokumentiranih i još uvijek postojećih tiskanih traktata u dubrovačkim knjižnicama, te analize postojeće arhitekture.*

Inventar knjižnice braće Paola i Melchiorrea Gozze (Gučetića) sastavljen 1809. godine navodi da su »vlasnici i njihovi prijatelji«, među ostalim knjigama, imali na raspolaganju traktate o arhitekturi Leona Battiste Albertija, Jacopa Barozzija da Vignole, Andree Palladija, Vincenza Scamozzija i antičkog traktatista Vitruvija s komentarima Guillaumea Philandriera te su se mogli informirati i o fortifikacijama i antičkim spomenicima.¹ Zahvaljujući precizno načinjenom popisu, moguće je utvrditi da je ova moćna dubrovačka obitelj na kraju postojanja Republike posjedovala šesnaestostoljetna izdanja najvažnijih traktata o arhitekturi.

Pojava tiskanih knjiga označila je revoluciju u kolanju vizualnog materijala; kako je to ustvrdio Mario Carpo, ovaj medij bio je tehnološka prekretnica renesansnog doba koji je omogućio stvaranje i reproduciranje sustava arhitektonskih redova te ponavljanje dekorativnih i planimetrijskih tema i motiva u vremenu i prostoru.² Namjera je ovog teksta ispitati ulogu teoretskih djela o civilnoj arhitekturi u ranonovovjekovnoj (arhitektonskoj) kulturi Dubrovnika

polazeći od sačuvanih primjeraka knjiga u dubrovačkim javnim i samostanskim knjižnicama i analize inventara kao što je citirani popis braće Gozze.³

Istraživanje je obuhvatilo Znanstvenu knjižnicu u Dubrovniku te knjižnice franjevačkog, dominikanskog i isusovačkog samostana, Zbirku Baltazara Bogišića u Cavtatu i knjižnicu Zavoda za povijesne znanosti u Dubrovniku. Prvi su rezultati bili prikazani na izložbi u Znanstvenoj knjižnici u Dubrovniku održanoj u jesen 2010. godine, gdje se pokazalo da sačuvani primjerci u dubrovačkim knjižnicama daju reprezentativan presjek ranonovovjekovne arhitektonske misli.⁴

Knjige su bile sastavni dio renesansne svakodnevice, što potvrđuje i postojanje radnih soba i ormara, to jest prostora za čitanje i pohranu svezaka u kućama dubrovačkih plemića i bogatih trgovaca, koju je nedavno na osnovi arhivskih dokaza i savjeta Benedikta Kotrulja utvrdila Nada Grujić.⁵ Tijekom 16. stoljeća, talijanski a posebno mletački i rimski viši slojevi natjecali su se u sakupljanju knjiga i umjetničkih

predmeta čije je posjedovanje bilo znakom prestiža. Angela Nuovo čak zaključuje da upravo politički sustav koji se temelji na izborima dužnosnika stoji u pozadini ovakvih obrazaca ponašanja, jer su ugledu pojedinaca i skupina (obitelji) doprinosele i bogate kućne biblioteke.⁶ Valja se stoga zapitati o ulozi knjiga u dubrovačkom privatnom i javnom životu, te jesu li referencije na tiskanu građu u arhitekturi također bile dijelom simboličke strategije naručitelja. Nadalje, dobro upravljanje osobnim posjedom i u smislu izgradnje odgovarajuće kuće, za Nikolu Vitova Gučetića je preduvjet za dobru upravu gradom i državom, kako to naglašava u uvodu djela *Upravljanje obitelji* (*Governo della famiglia*) iz 1589. godine.⁷ Općenito, poznavanje teorije arhitekture smatralo se dijelom kulture viših slojeva širom Europe.⁸

Knjige su u Dubrovnik stizale mahom iz Italije jer se u gradu nisu tiskale sve do 18. stoljeća.⁹ Dubrovački su ih studenti i trgovci nabavljali za svojih putovanja, a knjige su se mogle i naručiti iz Venecije: poznate su veze sa slavnim mletačkim intelektualcem i tiskarom Aldom Manuzijem starijim i njegovim unukom Aldom mlađim.¹⁰ Manuzijevi su tiskali tek nekoliko naslova o arhitekturi, te iako nema dokaza da je ovim putem u grad stigao koji primjerak romana-traktata *Hypnerotomachia Poliphili*, znakovito je da se jedan primjerak ove knjige 1547. godine nalazio u knjižnici Ludovika Žilkovića s Korčule,¹¹ otoka s kojeg su u Dubrovnik stizali brojni klesari i graditelji.

Osim po narudžbi, knjige su se već u 16. stoljeću primjerice mogle kupiti i u knjižarama i knjigovežnicama Curzija Troiana Nava ili Silvestra Berlettija.¹² Poznati popis knjiga koje je 1549. godine Curzijev otac Troiano poslao iz Venecije u Dubrovnik svome pomoćniku Antoniju di Odolisu iz Brescie, od autora koji se barem djelomično bave graditeljstvom citira bolonjskog jurista Pietra de' Crescenzija (1233.–1320).¹³ Njegovo djelo *Liber ruralium commodorum* je u 16. stoljeću uživalo iznimnu popularnost i često je tiskano pod naslovom *De agricultura*, a u Dubrovnik je vjerojatno stiglo nekoliko primjeraka kojeg od mletačkih izdanja 16. stoljeća.¹⁴ S obzirom na tradiciju dubrovačkog ladanja,¹⁵ ne čudi da su dvojica knjižara odlučila ponuditi južnojadranskoj publici čak šest primjeraka ovog djela.¹⁶

Humanističko štivo: Vitruvije i Leon Battista Alberti

Osnovni tekst na koji se referira cjelokupna ranonovovjekovna teorija arhitekture, antički traktat *De architectura libri decem* Marka Polija Vitruvija, u tragovima je prisutan u kulturnoj klimi grada u vrijeme kada su kolale tek njegove rukopisne kopije.¹⁷ Na natpisu koji slavi gradnju vodovoda, postavljenom 1446. godine na Veliku fontanu, imenom je naveden njegov autor, Onofrio della Cava, i to opisan učenim

terminom *architectus*. Natpis je sastavio antikvar i poznavatelj antike Ciriaco d'Ancona i to na narudžbu dubrovačkog Vijeća umoljenih kako bi bio postavljen na uvid javnosti,¹⁸ pa je bio očekivano razumljiv barem nekom broju učenih ljudi u gradu. Valja podsjetiti da je *Osma knjiga* antičkog traktata posvećena upravo hidraulici i vodovodima, tj. antički je, a time i renesansni arhitekt već po definiciji djelovao i na ovom polju. Zanimljivo je i da je *Arhitectus partenopeus* Onofrio po odlasku iz Dubrovnika bio uposlen na prvome stalnom *all'antica* trijumfalnom luku zapadnoga kruga, onome izgrađenom kao ulaz u napuljsku utvrdu zvanu Maschio Angioino, čiji je naručitelj, novi vladar Napulja Alfonso V. Aragonski, u vrijeme njegove gradnje izrijezom želio uvid u Vitruvijev traktat.¹⁹

Možda najvrjednije izdanje među knjigama o arhitekturi koji se čuva u Dubrovniku jest primjerak Vitruvijevih *Deset knjiga o arhitekturi* iz 1511. godine, koju je za tisak priredio fra Giovanni Giocondo (1433. (?) – 1515.).²⁰ Ipak, ova je knjiga u Dubrovnik stigla dugo nakon tiskanja, jer nosi *ex libris* Carla Giuseppea Ghigliottija (1745.–1803.), bibliotekara kapucinskog samostana Bezgrešnog začeca u Genovi.²¹ Pasionirani sakupljač rijetkih knjiga, Ghigliotti je od 1786. do 1803. obogatio samostansku knjižnicu brojnim inkunabulama i činkvećentinama. Imao je običaj knjige potpisivati i dodavati bilješke, poput ove dubrovačke iz 1799. godine, koja govori o vrijednosti fra Giocondova Vitruvija kao bibliofilskog izdanja, dok raniji *ex libris* kazuje da je knjiga prethodno bila u posjedu moćne genoveške obitelji Spinola. Fond knjižnice kapucinskog samostana u Genovi raspršen je u napoleonsko doba, a kako je i kada ova knjiga stigla u Dubrovnik, ostaje nepoznato.

U svjetlu razmišljanja o renesansnim razmjenama znanja i iskustava koja se temelje na Vitruvijevu traktatu, valja upozoriti i da ilustracija vodovoda koju je fra Giovanni Giocondo uvrstio u prvo ilustrirano izdanje antičkog teksta iz 1511. godine neobično podsjeća na Onofrijevu dubrovačku veliku fontanu nastalu sedamdesetak godina prije Veronežaninove edicije (sl. 1).²² Naime, fra Giocondo je krajem 15. stoljeća posjetio Napulj, te je, možda, vidio kakav Onofrijev crtež ili maketu.²³ Iako je riječ tek o indicijama, moguće je dakle da je Vitruvijev tekst o arhitekturi u Dubrovniku bio poznat već sredinom 15. stoljeća.

Inventar biblioteke Gozze bilježi vrijedno latinsko izdanje Vitruvijeva traktata iz 1552. godine s komentarima Guillaumea Philandriera, francuskog humanista koji je bio u kontaktu s učenim krugovima Venecije i Rima.²⁴ Upravo je sudjelovanje na sastancima rimske *Accademia della Virtù* koju je osnovao Claudio Tolomei, humanist ali i korčulanski biskup, inspiriralo Philandriera na objavljivanje antičkog teksta s usporednim pojašnjenjima 1544. godine u Rimu, a izdanje koje su imala braća Gozze jest proširena i ispravljena verzija koju je autor tiskao kod Jeana de Tournesa u Lyonu.²⁵ Riječ je dakle o Vitruviju za humaniste, za razliku od izdanja

1. Ilustracija vodovoda, *M. Vitruuius per locundum solito castigatior factus cum figuris et tabula vt iam legi et intelligi possit*, Ioannis de Tridino alias Tacuino, Venetiis 1511., DZK / *The Aqeduct*, *M. Vitruuius per locundum solito castigatior factus cum figuris et tabula vt iam legi et intelligi possit*, Ioannis de Tridino alias Tacuino, Venetiis 1511, DZK

ostaje jedino iz područja arhitekture unutar njegova prevoditeljskog opusa, Lauro govori o važnosti prijevoda s klasičnih jezika na suvremeni idiom. Izostanak ilustracija i nepreciznosti u prijevodu, kao i pojava firentinskog izdanja, učinile su ovaj izdavački pothvat relativno nepopularnim, te se ostalo na prvobitnoj tiraži. Primjerak u franjevačkoj knjižnici ima rukopisni *ex libris* samostana čiji karakter pokazuje da je ova knjiga vjerojatno bila dio samostanske zbirke i prije 19. stoljeća. U tom smislu je zanimljivo primijetiti da je isto izdanje registrirano 1809. godine u knjižnici braće Gozze, što znači da su u gradu tada postojala najmanje dva primjerka ove knjige.

Druga se verzija Albertijeva traktata, u prijevodu diplomata i humanista Cosima Bartolija (1503.–1572.), danas čuva u Znanstvenoj knjižnici (sl. 2).²⁹ Ovo je prvi otisak prijevoda koji je

na modernom jeziku koja su složeni antički tekst pokušavala približiti široj publici, poput prijevoda na talijanski s komentarima Danielea Barbara i ilustracijama Andree Palladija, kojem za sada u Dubrovniku ne nalazimo spomena, ali je zato u Splitu sačuvano nekoliko primjeraka, među kojima i onaj koji je posjedovala graditeljska obitelj Macanović.²⁶

De Re Aedificatoria Leona Battiste Albertija izvorno je bio napisan oko 1450. godine na latinskome jeziku, te nije imao ilustracije, a obraćao se u prvom redu educiranom čitatelju/naručitelju. Dva su primjerka izdanja ovog djela iz 16. stoljeća koja se čuvaju u dubrovačkim knjižnicama: u knjižnici franjevačkog samostana nalazi se prvi talijanski prijevod tiskan u Veneciji 1546. godine,²⁷ dok Znanstvena knjižnica čuva primjerak mnogo popularnijega ilustriranog izdanja tiskanog u Firenci 1550. godine.

Izdanje iz 1546. godine tiskao je poznati mletački izdavač francuskog podrijetla Vincenzo Valgrisi (aktivan od 1540. do 1572.), a tekst je preveo Pietro Lauro (oko 1510. – oko 1568.), humanist koji je radio za različite mletačke izdavače.²⁸ Upravo u predgovoru Albertijevu djelu, koje

2. Naslovnica, *L'architettura di Leonbatista Alberti tradotta in lingua fiorentina da Cosimo Bartoli gentil'huomo & accademico fiorentino. Con la aggiunta de disegni*, Lorenzo Torrentino, Firenze, 1550., DZK / *The Title Page*, *L'architettura di Leonbatista Alberti tradotta in lingua fiorentina da Cosimo Bartoli gentil'huomo & accademico fiorentino. Con la aggiunta de disegni*, Lorenzo Torrentino, Firenze, 1550, DZK

doživio cijeli niz reizdanja, a svoju raširenost duuguje i ilustracijama koje su traktat učinile čitljivijim, ali i vizualno privlačnijim. Izdanje je bilo tiskano u tisuću petsto primjeraka koji su ubrzo rasprodani, ako je vjerovati Bartolijevu predgovoru drugom, mletačkom izdanju iz 1565. godine.³⁰ Kako to govori *ex libris* na naslovnici, knjiga potječe iz knjižnice isusovačkog samostana, a karakteristike rukopisa kojim je ispisan upućuju na 17. stoljeće, no moguće je da je u Dubrovnik stigla i prije osnivanja ove knjižnice. Dubrovački su čitatelji dakle najkasnije u 17. stoljeću imali na raspolaganju najmanje dva primjerka knjige koja je izmijenila poimanje uloge arhitekta i znanja o graditeljstvu.

Kopije antičkog traktata o arhitekturi i Albertijeve emulacije Vitruvija stizale su dakle na istočnojadransku obalu sigurno tijekom 17., a vjerojatno još od 15. stoljeća, te su ih čitali oni kojima su ponajprije bile namijenjene: viši slojevi. Nada Grujić podcrtala je neke od analogija između Albertijeve teksta i uputa koje je Benedikt Kotrulj dao trgovcima o kućama i vilama, a odnose se prije svega na društvenu ulogu vlasnika, sustav vlasništva obitelji i potrebu za posjedovanjem vile kao mjesta užitka i odmaka od grada, ali i sjedišta agrarnog posjeda.³¹ Postulat da dekor građevine mora odgovarati hijerarhiji (onoj društvenoj naručitelja, ali građevina samih, pri čemu su javne važnije od privatnih) čini se da ima odjeka i kod Benedikta Kotrulja i Nikole Vitova Gozze (Gučetića).³² Ipak, spomenuti dubrovački autori kada daju savjete o kući i vili, ne koriste terminologiju niti se pozivaju na osnovne pojmove apeninskih traktatista: Kotruljević citira arhitektonsku praksu različitih talijanskih sredina (Mleci, Milano i sl.),³³ dok Gučetić objašnjava pojmove kao što su *domus*, *palatium* i *atrium* koristeći kasnoantičku etimologiju Izidora iz Sevilje.³⁴

Djela Vitruvija i Albertija, prvi put tiskana gotovo istodobno, a potom više puta tijekom 16. stoljeća prevedena i obogaćena ilustracijama, čini se da su u Dubrovniku bila shvaćana ponajprije kao uputa za organizaciju, upravljanje i održavanje posjeda. Ipak, pojava ovih knjiga u

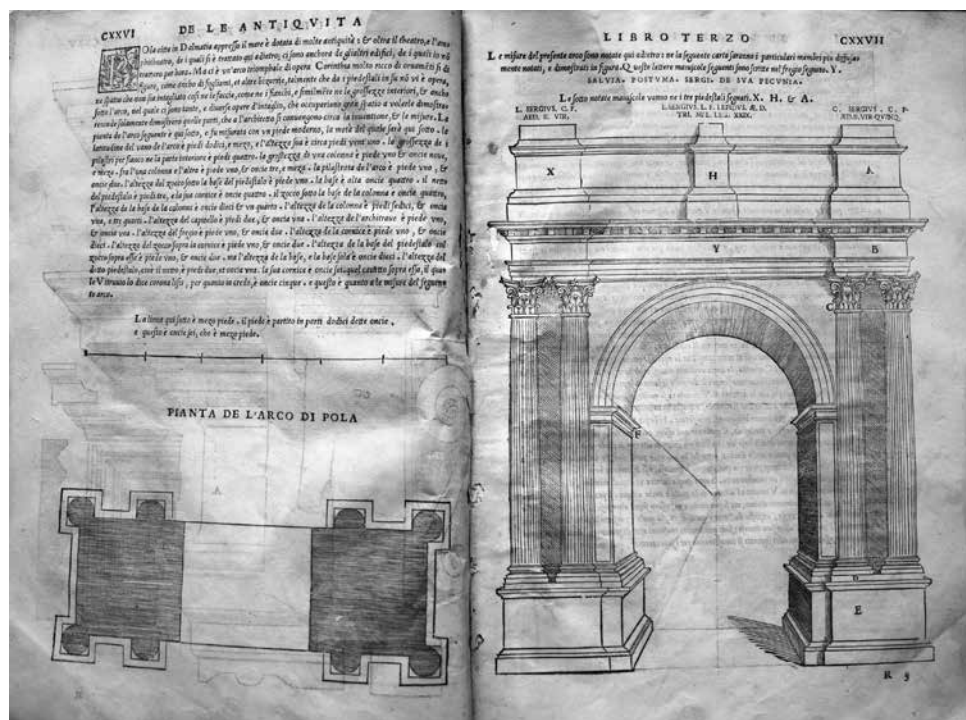
gradu označava svijest o potrebi za obrazovanjem u ovom segmentu ljudskog djelovanja te uspostavlja autoritet knjige o arhitekturi.

Traktati u praktičnoj uporabi: Serlio i Vignola

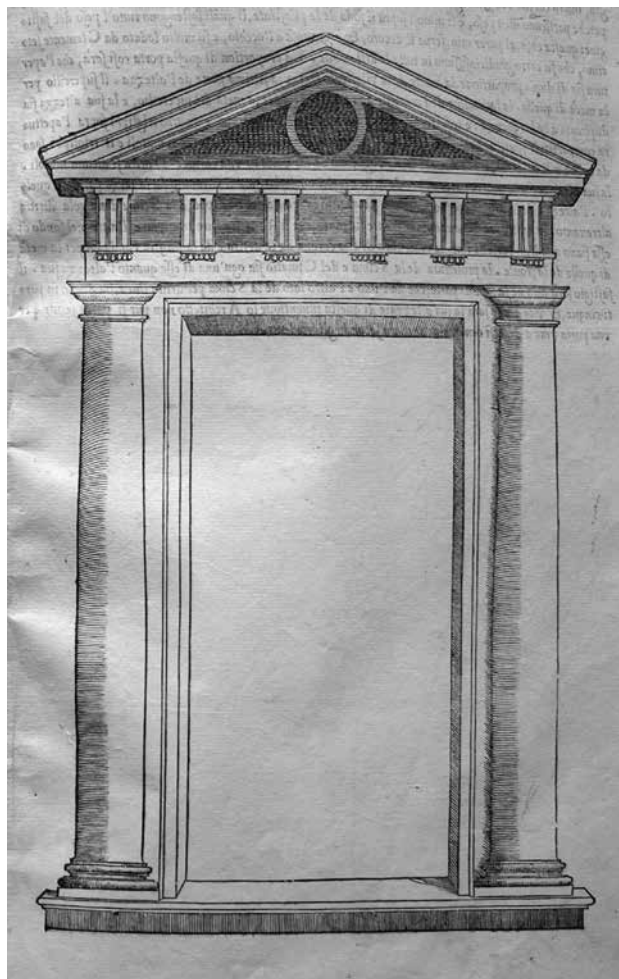
Sedam je svezaka Sebastiana Serlija poznatih pod naslovom *Tutte l'opere d'architettura et prospettiva* (*Sette libri d'architettura*), koji izlaze od 1537. godine, svoji m fokusom na ilustracije radikalno izmijenilo do tada uvriježen odnos slike i teksta.³⁵ Na početku *Četvrte knjige* Serlio se obraća čitatelju objašnjavajući da mu je namjera bila učiniti knjigu dostupnom i manje učenim ljudima, označavajući napor teoretičara da dotad humanističku disciplinu učini komunikativnijom upravo pomoću novog medija tiskane ilustrirane knjige.

U Dubrovniku se u jednome naknadno uvezanom svesku čuvaju Serlijeve *Treća knjiga* iz 1544. godine i *Četvrta knjiga* iz 1569. godine.³⁶ Rukopisni *ex libris* navodi ime Frana Sigismunda Tudisija (Frana Šiška Tudizića, 1686.–1709.) i Collegiuma Ragusinuma, a stanje knjige kojoj nedostaje naslovnica i u kojoj su još vidljivi ubodi šestara i rukom dodane mjerne skale pokazuju da je knjiga bila aktivno korištena (sl. 3).

Nada Grujić je istaknula važnost Serlijeva traktata za afirmaciju klasičnog jezika arhitekture u Dubrovniku, pri čemu je uočila niz posudbi iz ove knjige na pročelju palače Tome Stjepovića Skočibuhe i Frana Jeronimova Gondule.³⁷

3. Tloct i nacrt Slavoluka Serlijevaca, Sebastiano Serlio, *Terzo libro*, Venetia, 1540., DZK / *Plan and Design of the Sergii Family Triumphal Arch*, *Terzo libro*, Venetia, 1540., DZK

4. Dorski portal, Sebastiano Serlio, *Quarto libro*, Venetia, 1537., DZK / Doric Portal, Sebastiano Serlio, *Quarto libro*, Venetia, 1537., DZK

Monumentalnu kuću u predjelu Pustijerne za obogaćenog je trgovca sa Šipana između 1549. i 1553. godine izgradio Antun iz Padove, a glavni portal palače inspiriran je arhitektonskim formama (premda ne i dimenzijama istih) koje prikazuju drvorezi Serlijeve *Četvrte knjige* (sl. 4).³⁸ Sličnosti s ilustracijama Serlijeva traktata na palači Frana Jeronimova Gondule, koju je od 1546. godine počeo graditi Jeronim Cataneo iz Ancone, vidljive su na dorskim prozorima druge etaže koji odgovaraju Serlijevu crtežu (145r) dorskih vrata, a motiv tzv. *pasjeg skoka* koji čine motivi valova i zubaca nalazi se u *Trećoj* Serlijevoj knjizi, na crtežu 117r.³⁹

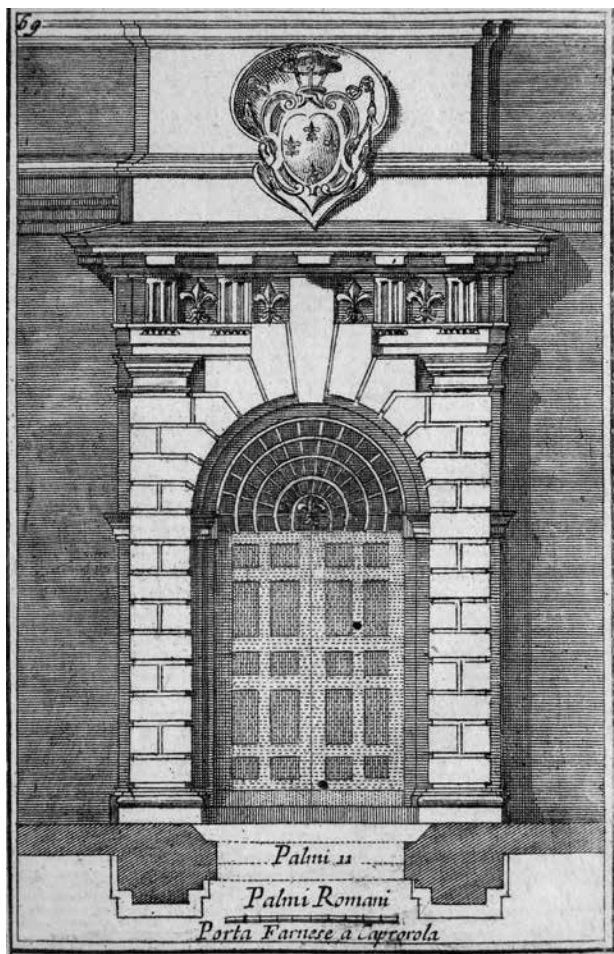
Upravo na ova dva primjera dubrovačke stambene arhitekture, uz citate elemenata, Nada Grujić je pokazala i primjenu kompozicijskih načela poput superpozicije i to u interpretaciji dvojice arhitekata koji u Dubrovnik dolaze iz različitih talijanskih sredina, što rezultira specifičnim vidovima renesansnog klasicizma.⁴⁰ Nadalje, na ljetnikovcu Tomina sina Vice Stjepovića-Skočibuhe, građenom između 1574. i 1588. godine, Grujić je prepoznala kompozicijsku shemu koja svoje izvorište nalazi u kraljevskoj vili Giuliana

da Maiana iz Poggioreale kod Napulja, građenog kod Napulja od 1487. godine, čiji je projekt Sebastiano Serlio uvrstio u *Treću knjigu*, osiguravši mu tako popularnost.⁴¹ Shema se, istodobno sa Skočibuhinim ljetnikovcem, pojavljuje i na Casinu Ville Farnese u Capraroli, koju je sredinom osamdesetih godina 16. stoljeća osmislio Giacomo del Duca, pa se suburbani ljetnikovac Skočibuha smatra djelom vrsnog arhitekta koji problematizira aktualnu tipologiju.⁴² Pribroji li se ovim primjerima i atrij kuće Bona na Bunićevoj poljani, s dorskim stupovima čije proporcije odgovaraju preporukama Vitruvija i Serlija,⁴³ može se u nekom ograničenom opsegu i u Dubrovniku govoriti o prihvaćanju i interpretaciji Serlijeve ideje o sustavu redova kao »literarnim toposima« primjenjivim u različitim projektnim zadacima.⁴⁴

Sustav redova u Dubrovniku po svojoj prilici nije postao vladajući ranonovovjekovni projektni princip, no Serlijeve su knjige bile izvorom pomodnih motiva koji se preuzimaju bez obzira na njihovu ulogu koju im zadaje bolonjski teoretičar. Tako je u klesarskoj produkciji Jakova de Spinisa iz Orléansa, još jednoga stranog majstora koji je djelovao u Dubrovniku, Igor Fisković prepoznao niz elemenata inspiriranih ilustracijama iz Serlijeva traktata.⁴⁵ Za svoga boravka u Dubrovniku od 1552. do 1564. godine, Francuz je izradio skupinu reljefnih grbova koji se i danas nalaze na pročeljima ljetnikovca Bona-Gradi i Crieva-Pozza i na pročeljima palača Martunussio (Gozze) i Bona, vjerojatno se inspirirajući primjerima grbova s kraja Serlijeve *Četvrte knjige* (200r).⁴⁶

Motivi posuđeni od Serlija pojavljuju se i na nešto kasnijim crkvicama sv. Roka i Gospe od Karmena, potvrđujući kontinuitet zanimanja za traktat, osvjedočen i nizom kamina koje su potencijalnim naručiteljima nudili autori i vlasnici jedine poznate majstorske bilježnice s istočne obale Jadrana, tzv. Korčulanske bilježnice.⁴⁷ Do sada nije bilo precizirano da je nepoznati crtač precrtao niz kamina iz *Četvrte knjige*, izostavivši oznake arhitektonskih redova koje je Serlio predvidio. Slično su, primjerice, postupili i projektanti oltara na širem dubrovačkom području, u Orebićima, na Lastovu i na Badiji, koji slobodno prenose oblike Trajanova slavoluka u Anconi kako ga donosi Serlio.⁴⁸ Svi ovi citati i posudbe preuzimaju prije svega dekorativne motive i sheme, shvaćajući ovaj traktat kao repertoar uzoraka, bez ulaska u sustav redova, mjera i proporcija.

Osim stambene i sakralne arhitekture, Serlio je svojim prijedlozima za tri tipa scenografije u *Drugoj knjizi* (objavljena 1545. u Parizu) čini se inspirirao i oblikovanje kulisa za renesansna kazališna uprizorenja u Dubrovniku.⁴⁹ Riječi iz drugog prologa Držićeva Dunda Maroja: »I ako ne uzbude šena lijepa kako i prva, tužimo se na vrijeme koje nam je arkitete odvelo« upućuju na preuzimanje vokabulara (scena, arhitekt) koji od Vitruvija preko Albertija do Serlija pripada traktatistici o arhitekturi.⁵⁰ U komediji igranoj sredinom 16. stoljeća u dubrovačkoj Vijećnici, kako to u prvom pro-

5. Gornji portal palače Farnese u Capraroli, iz Jacopo Barozzi da Vignola, *Regola delli cinque ordini d'architettura*, Venetia, 1773. / Upper Portal of the Farnese Palace in Caprarola, from Jacopo Barozzi da Vignola, *Regola delli cinque ordini d'architettura*, Venetia, 1773

logu kaže Dugi Nos, trebalo je dočarati grad Rim i »zelenu dubravu«, pa se stoga prepoznaju analogije sa Serlijevim prijedlozima za komičnu i pastirsku (satiričnu) scenu, prisutne i u drugim Držićevim djelima.⁵¹ Također, moguće je da Držić šaljivo upućuje na praksu da arhitekti dolaze i odlaze iz Republike, rijetko se dulje zadržavajući.

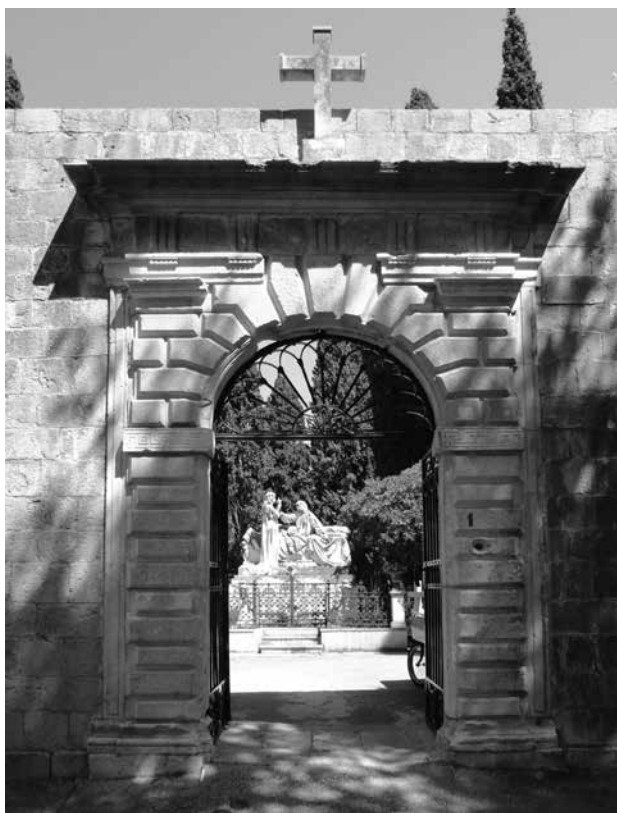
Serlijev je traktat dakle u Dubrovniku doživio određenu popularnost i to posebno sredinom 16. stoljeća, kada se, uz oblikovanje kazališne scenografije, pojavljuju naznake interpretacije sustava redova na ostvarenjima talijanskih arhitekata u Dubrovniku, te u vidu citiranja preuzimanja motiva. Moguće je zamisliti da je Serlijeva knjiga poslužila i kao sredstvo komunikacije između majstora i naručitelja, i to takvo koje ima određen autoritet i osigurava prestiž, slično efektu samog posjedovanja zbirke knjiga. U slučaju pak prigradskog ljetnikovca Skočibuha, traktat je mogao biti korišten i kao pozivanje na kontinuitet s obiteljskom palačom u gradu.

Osim brojnih citata Serlijevih rješenja, do sada je ostalo neuočeno da se u dubrovačkoj arhitekturi pojavljuju i ele-

6. Portal na kući u Ulici braće Andrijića 12 (foto: J. Gudelj) / Portal on the house in 12, Brothers Andrijić Street

menti koji potječu iz još jednog iznimno popularnog djela: *Regola delli cinque ordini d'architettura* Jacopa Barozzija da Vignole iz 1562. godine.⁵² Traktat o arhitektonskim redovima preuzima Serlijevu sekvencu pet redova, no Vignolin pristup temelji se na rimskim primjerima i jednostavnim matematičkim odnosima koje temelji na opsegu stupa, provedenim u svim redovima. Njegovo je djelo ponajprije namijenjeno praktičnoj uporabi, s ilustracijama koje omogućuju jednostavno snalaženje i preuzimanje, i kratkim pratećim tekstom. Osnovni tekst traktata u kasnijim je edicijama obogaćen ilustracijama detalja njegovih najpoznatijih djela, među kojima je i portal palače Farnese u Capraroli koji postaje iznimno popularan model u europskoj arhitekturi, jer pokazuje način na koji koristiti Vignolina pravila (sl. 5).

7. Portal ljetnikovca Altesti – danas ulaz u groblje na Boninovu (foto: A. Ruso) / Portal of Villa Altesti – today the entrance to the Boninovo Cemetery

8. Portal palače Sorgo – današnja Biskupska palača (foto: G. Bonaccorso) / Portal of the Sorgo Palace – today the Bishop's Palace

Način na koji je ovaj model prihvaćen u Dubrovniku rječitro govori o razinama »prijevoda« grafičkih predložaka. Portal koji je danas ugrađen u kasnije zide kuće u Ulici braće Andrijić 12 ima oblikovne karakteristike 16. stoljeća, a spaja shemu gornjeg ulaza iz Caprarole i dorskog završnog vijenca za koji Vignola piše da ga je više puta upotrijebio, pa triglife tretira kao plitke konzole a na metopama donosi motiv broda, uz dodatak reljefa antičkog oklopa (sl. 6). Odmak od predloška su imposti lučnog otvora vrata s motivom meandra koji prekidaju vertikalni slijed rustičnih kvadara, što ukazuje da autor portala nije shvatio osnovnu pouku ilustracije traktata, tj. oblikovanje pilastara u rustici. Portal iz Caprarole ponovljen je i na portalu današnjeg ulaza u groblje na Boninovu, odnosno nekadašnjeg kompleksa ljetnikovca Altesti (sl. 7), pri čemu je friz bliži grafičkom predlošku, s ljljanim grba Farneseovih na metopama, dok je impost luka s meandrima shvaćen jednako kao i na prethodnom primjeru s Pustijerne. Na baroknoj pak palači Sorgo na Držičevoj poljani (današnja Biskupska palača) portal ima kontinuirane pilastre u rustici s, prema grafičkom predlošku, izvedenim prekinutim impostima u »stražnjem« planu. Ipak, proporcije portala nisu pogođene, što je posebno vidljivo na gređu s razvučenim pravokutnicima metopa, a i ritam izvedenih bunja ne potiče očitavanje pilastra (sl. 8).⁵³

Primjerak Vignolina traktata iz knjižnice Zavoda za povijesne znanosti HAZU jedno je od kasnih izdanja ovoga klasičnog djela o arhitekturi, izdano u Veneciji 1773. godine, s dodatnim drvorezima Vignolinih ostvarenja iz prethodnih proširenih izdanja.⁵⁴ Primjerak je izvrsno očuvan, a kako su neke stranice ostale nerazrezane, vjerojatno nije bio u uporabi. Ipak, primjeri korištenja ovog traktata u dubrovačkoj arhitektonskoj praksi upućuju na to da su njegovi primjerci cirkulirali u Gradu već od druge polovine 16. stoljeća. Zanimljivo je da se u knjižnici braće Gozze ne spominje poznatija *Regola*, nego Vignolin traktat o perspektivi *Le due Regole della prospettiva pratica* izdan posthumno 1583. godine.⁵⁵

Vignolin je traktat u Dubrovniku dakle shvaćen ponajprije kao knjiga modela i uzoraka. Ovakav su prijem Serlijev i Vignolin traktat u 16. stoljeću doživjeli primjerice u Velikoj Britaniji i nizozemskim pokrajinama, ali i na Siciliji: tek istodobno kolanje i knjiga i arhitekata i kipara uz naručitelje koji u potpunosti razumiju opisane modele i principe omogućuje kreativno slijeđenje tiskanih vizualnih i verbalnih uputa. Svaka je sredina pritom prilagođavala predloške vlastitim zahtjevima, ukusu i graditeljskoj tradiciji, no važno je uočiti, doduše skromno, sudjelovanje dubrovačke sredine u ovom europskom fenomenu.

Praktične knjige bez pravog odjeka: Palladio i Scamozzi

Traktat *Quattro libri d'architettura* Andree Palladija (1508.–1580.), tiskan je u Veneciji 1570. godine, a sadrži upute o gradnji i oblikovanju redova, te uz rekonstrukcije antičkih hramova daje pregled projekata palača, vila, javnih građevina i mostova arhitekta iz Vicenze.⁵⁶ I ovo je djelo o arhitekturi bilo čitano u Dubrovniku: prvo je izdanje krasilo police biblioteke Gozze, a u Znanstvenoj se knjižnici čuva primjerak iste knjige koji nosi *ex libris* osnivača isusovačkog samostana u Dubrovniku, Marina Gondole (Gundulića, † 1634.) i rođaka mu Frana, superiora od 1663. godine.⁵⁷ Zanimljivo je da 1660. godine arhitekt Serafino Fabrini koji je u Dubrovnik poslan kako bi projektirao i izgradio novi isusovački samostan i crkvu, piše u Rim da mu se pošalje kakav traktat o arhitekturi kako bi nadopunio svoje znanje. Činjenica da je u Dubrovniku upravo u krugovima odgovornih za izgradnju nove crkve već postojao Palladijev traktat označava očekivanu razinu komunikacije s arhitektom, no to ostaje bez pravog odjeka u realiziranoj arhitekturi koja će nastati tek krajem stoljeća po importiranom projektu Andree Pozza.⁵⁸

S vremenom u Dubrovniku ne jenjava zanimanje za Palladijevo djelo, jer u Znanstvenoj knjižnici nalazimo vrlo rijedak pretisak prvog izdanja iz 1766. godine, koji se od šesnaestostoljetnog izvornika razlikuje tek u detaljima i kolofonu.⁵⁹ Od tiskara ga je naručio engleski konzul u Veneciji Joseph Smith (1682.–1770.), poznati kolekcionar i pokrovitelj umjetnosti, kako bi obilježio tristotu godišnjicu prvog izdanja.⁶⁰ Nažalost, nema naznaka kada je ovaj primjerak pristigao u grad, je li odmah po objavljivanju ili u nekom kasnijem trenutku, no svakako ostaje jedan od rijetkih sačuvanih u svjetskim razmjerima koji je potpuno sačuvan, zajedno sa stražnjim kolofonom.

Palladijev suradnik i nastavljatelj njegova djela u Venetu, Vincenzo Scamozzi (1548.–1616.), sa svojim je sveobuhvatnim razmatranjem arhitekture u traktatu *Idea dell'architettura universale* također bio prisutan u knjižnici Gozze, no kako danas izostaje i sama knjiga, a za sada nisu pronađene eventualne referencije na nju u postojećoj arhitekturi, bilježi se ovdje kao znak trajnog zanimanja za materiju u ranonovovjekovnom Dubrovniku.⁶¹

Čini se da je interes za Palladijev (i Scamozzijev) traktat, iako kontinuiran, u Dubrovniku bio na sličnoj razini kao za djela Vitruvija i Albertija: shvaćani su kao knjige uputa o posjedima i gradnji.⁶² Osim toga, pokrajina Veneto za Dubrovčane nije bila apstraktno mjesto kao što je to bio slučaj s daljim europskim i izvaneuropskim čitateljima Palladijeva traktata,⁶³ pa

su *Četiri knjige* mogle biti i listane kao kakav žurnal o tamošnjim građevinama. Čini se da su na dubrovačkom području u potpunosti izostale realizacije izravno inspirirane djelima ovih arhitekata, a čak i kada se za ponovno podizanje crkve sv. Vlaha početkom 18. stoljeća angažira mletački arhitekt Marino Gropelli (oko 1664.–1723.), rezultat ne nalikuje na neopaladijevska rješenja Venecije i Istre, pa ni Dalmacije.⁶⁴ Valja pritom napomenuti da ove sakralne građevine nisu rezultat prijenosa i elaboracije ideja traktata, nego mletačke tradicije i poznavanja Palladijevih crkava čiji se prikazi ne nalaze na stranicama *Četiri knjige*.

Djelo Domenica Fontane iz Zbirke Baltazara Bogišića u Cavtatu

U Dubrovnik je vjerojatno u 19. stoljeću stigao i primjerak *Della trasportatione dell'obelisco vaticano* Domenica Fontane iz 1604. godine, danas u Zbirci Baltazara Bogišića u Cavtatu, koju je učenici slavist 19. stoljeća možda nabavio iz interesa za ilustracije Šibenčanina Natalea Bonifacija i pothvate pape Siksta V.⁶⁵ Pothvat premještanja vatikanskog obeliska 1586. godine pred baziliku sv. Petra zadivio je onodobnu Europu, a Fontanin projekt koji je predviđao veliku drvenu skelu koja je potpuno obuhvaćala obelisk, odabran je kao najpromišljeniji između pet stotina rješenja koja su bila predstavljena papi Sikstu V. Knjiga koja je u detalje zabilježila ovaj pothvat tiskana je 1590. godine u Rimu u velikom folio formatu i na talijanskom jeziku. Iako naslov sugerira drugačije, dvije trećine knjige čine ilustracije i objašnjenja ostalih projekata Fontane i Siksta V., poput gradnje Vatikanske knjižnice, Mojsijeve fontane, kapele u crkvi Santa Maria Maggiore itd. Knjigu je tiskala službena vatikanska tiskara, promovirajući na taj način širom kontinenta arhitekta i njegova naručitelja. U Napulju je 1604. godine izdan pretisak ranije knjige, nadopunjen s osamnaest ilustracija novijih Fontaninih rimskih i napuljskih djela.

Fontanino djelo označava prekretnicu u traktatistici jer je riječ o knjizi koja slavi jedinstven ali relativno izoliran inženjersko-građevinski pothvat po narudžbi jednog naručitelja, što će u narednim desetljećima postati stalnom praksom. Nema naznaka da je ovo luksuzno izdanje stiglo u Dubrovnik prije 19. stoljeća, no interes za njega mogao je postojati s obzirom da je riječ o Sikstu V., papi koji je dao podići novu »skjavonsku« nacionalnu crkvu u Rimu za zajednicu čiji su članovi bili i brojni Dubrovčani. No, primjerak ovog djela iz Bogišićeve zbirke, kao što je bio slučaj i s fra Giocondovim Vitruvijem koji je stigao iz Genove, svjedoči o interesu za teoriju arhitekture u Dubrovniku i među bibliofilima 19. stoljeća.

Renesansna traktatistika u 17. stoljeću: Tommaso Maria Napoli

Renesansna teorija arhitekture imala je dakle i u Dubrovniku svoju *fortuna criticu*, potvrđenu kako sačuvanim primjercima knjiga i inventarima tako i »trodimenzionalnim marginalijama« u vidu njihove uporabe na realiziranim projektima. Kontinuitet korištenja knjige kao komunikacijskog sredstva potvrđuje i činjenica da Stjepan Gradić i prije no što će u Rimu dati načiniti novi projekt za katedralu srušenu potresom 1667. godine, u Dubrovnik šalje knjigu Giovannija Battiste Falde *Teatro nuovo delle fabbriche et edificij in Prospettiva di Roma moderna* kako bi preko ilustracija rimskih ostvarenja 16. i 17. stoljeća pokazao Dubrovčanima što je dobra i lijepa arhitektura.⁶⁶ Također, učeni kustos Vatikanske knjižnice u svojem se opisu projekta katedrale, gotovo traktatu, poziva upravo na Vitruvija i druge autore o arhitekturi ne bi li Dubrovčane uvjerio da koriste pocolanu (*pozzolanu*) kao vezivno sredstvo pri gradnji nove stolnice.⁶⁷

Jedan od kasnijih graditelja katedrale, Sicilijanac školovan u Rimu, Tommaso Maria Napoli (1659.–1725.), jedini je poznati autor arhitektonskih traktata aktivan u Dubrovniku gdje je proveo posljednje desetljeće 17. stoljeća.⁶⁸ Neposredno prije dolaska na Jadran, u Rimu je 1688. godine objavio *Utriusque Architecturae Compendium*, čiji se puni naslov izričito poziva na Vitruvija.⁶⁹ Napolijevo je djelo prilično simplificirana elaboracija Vitruvijevih koncepata, i to kroz prizmu renesansnih traktatista poput Albertija, Vignole i Palladija, ali čiji cilj nije uspostaviti strogu vladavinu arhitektonskih redova, nego je, upravo suprotno, ublažiti.⁷⁰ Kroz pisanje jedinog teoretičara koji je djelovao u Dubrovniku (uz otvoreno pitanje je li s Pozzovim projektom za isusovačku crkvu stigao i koji primjerak njegova djela *Perspectiva pictorum et architectorum*) pojašnjava se dakle odnos talijanskih arhitekata 17. stoljeća prema velikim autoritetima renesansne traktatistike, od kojih se imaju potrebu na neki način odmaknuti. Ovaj autoritet renesansnih traktata u smislu korpusa znanja o arhitekturi, što je smisao citiranog pisma isusovačkog arhitekta Serafina Fabrinija, ostat će značajan do kraja postojanja Republike, o čemu svjedoči i biblioteka braće Gozze.

Slika o ulozi renesansnih traktata o arhitekturi u Dubrovniku za sada ostaje fragmentarna, kako zbog tek djelomične sačuvanosti primjera renesansne i barokne arhitekture i malog broja primjeraka starih knjiga, tako i zbog rasutosti i višeznačnosti referencija. Ipak, ovdje sakupljeni i analizirani podaci, uz usporedbe i analogije s drugim sredinama, omogućavaju dodavanje još jedne kockice mozaiku arhitektonske kulture Dubrovnika u ranome novome vijeku, u nadi da će ga buduća istraživanja upotpuniti.

BILJEŠKE

* Ovaj rad djelomično se temelji na interdisciplinarnom diplomskom radu Anite Ruso *Recepcija Sedam knjiga o arhitekturi Sebastijana Serlija u Dubrovniku*, obranjenog na Odsjeku za povijest umjetnosti i Odsjeku za romanistiku Filozofskog fakulteta u Zagrebu u rujnu 2011., mentori: Jasenka Gudelj i Ivana Franić.

1 Državni arhiv Dubrovnik (dalje: DAD), Arhiv Bassegli/Gozze, kutija 136, Indice Alfabetico della Biblioteca di Casa Gozze Collezione su Ordine Dei Fratelli Paolo e Melchiorre de Gozze Per proprio uso e degli amici MDCCCXIX.

Abecednim redom po autorima navedena su sljedeća djela o arhitekturi s godinom izdanja i podacima o izdavačima: Alberti, L. B., *I Dieci libri d'architettura*, 1546., Venezia, Valgrisi; Barozzi, Iacomo, *Le due regole della prospettiva pratica*, Bologna, Longhi; Beroso, *I Cinque libri delle antichità*, 1550., Venezia, Costantini; Cataneo, Girolamo, *Dell'arte Militare*, 1571., Brescia, Mazzola; Cataneo, Francesco, *Discorsi sull'arte militare*, Milano, Ghisolfi; Maggi, Girolamo, *Della fortificazione della città*, 1564., Venezia, Rutilio; Palladio, Andrea, *I quattro libri dell'architettura*, 1570., Venezia, de Franceschi; Rosini, Ioannis, *Romanorum Antiquitatum libri X*, 1583., Basilea, P. Perna; Scamozzi, Vincenzo, *L'idea dell'architettura universale*, 1615., Venezia; Vitruvii M. Pollonius, *De architettura libri decem*, 1552., Lugduni, Tornesini. Zahvaljujemo Ivani Lazarević na savjetu da pregledamo ovaj inventar.

2 MARIO CARPO, *L'architettura dell'età della stampa*, Milano, 1998.

3 O privatnim knjižnicama u Dubrovniku vidjeti ALEKSANDAR STIPČEVIĆ, *Struktura bibliotečnih fondova u Hrvatskoj u 15. i 16. st.*, Slovo, 34 (1984.), 269–282; ALEKSANDAR STIPČEVIĆ, *Socijalna povijest knjige u Hrvata, knj. II. Od glagoljskog prvotiska (1483.) do Hrvatskog narodnog preporoda (1835.)*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., SLAVICA STOJAN, *U salonu Marije Giorgi Bona*, Zavod za povijesne znanosti HAZU, Dubrovnik, 1996., 71–90. O isusovačkoj knjižnici vidjeti MARICA ŠAPRO-FICOVIĆ, *Knjižnica isusovaca u Dubrovniku: od Collegium Ragusinum do današnje Rezidencije Družbe Isusove*, Vjesnik bibliotekara Hrvatske, 50 (2007.), 16–30.

4 Izložba u Znanstvenoj knjižnici u Dubrovniku (dalje: ZKD) pod naslovom *O umijeću gradnje – arhitektonski traktati od 16. do 18. stoljeća* (29. rujna – 26. studenoga 2010.), realizirana je u suautorstvu s Ingrid Pavličević, prof., kojoj se najsrdačnije zahvaljujemo na ljubaznoj i dragocjenoj pomoći. Za prikaz izložbe vidi IVAN VIDEN, *Hypnerotomachia Ragusina*, Kvartal, VII/3–4 (2010.), 15–16.

5 NADA GRUJIĆ, *Studio u dubrovačkim kućama prve polovice 15. stoljeća*, Radovi Instituta za povijest umjetnosti, 36 (2012.), 43–52. NADA GRUJIĆ, *Kuća u Gradu. Studije o dubrovačkoj stambenoj arhitekturi 15. i 16. stoljeća*, Matica hrvatska, Dubrovnik, 2013., 135–145, 152–153.

6 ANGELA NUOVO, *Private libraries in sixteenth-century Italy*, Early Printed Books As Material Objects, zbornik radova, (ur.) Bettina Wagner, Marcia Reed, De Gruyter, Berlin–New York, 2010., 238.

7 NIKOLA GUČETIĆ, *Upravljanje obitelji*, prevela s talijanskog Maja Zaninović, Hrvatski studiji, Zagreb, 1998., 69–70. IVICA MARTINOVIĆ, *Kasnorenesansni filozof Nikola Vitov Gučetić*, Zbornik Dubrovačkog primorja i otoka, 6 (1997.), 213.

8 O povijesnim knjigama o arhitekturi na Siciliji, koja bi se mogla usporediti s Dubrovnikom u smislu geografskog položaja prema Apeninskom poluotoku i jezičnih kompetencija stanovnika, vidi *La biblioteca dell'architetto*, (ur.) Maria Sofia Di Fede, Fulvia Scaduto, Caracol, Palermo, 2007. O knjigama o arhitekturi u čakovečkoj biblioteci Nikole (1620.–1664.) i Adama (1662.–1691.) Zrinskog te moravskog plemića Ignaca Hyneka z Vlašime († 1655.) vidi JASENKA GUDELJ, DUBRAVKA BOTICA, *Arte et Marte: knjige o arhitekturi u Zriniani*, Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zagreb, 2012.

9 ŽARKO MULJAČIĆ, *O prvoj dubrovačkoj tiskari*, Anali Historijskog instituta HAZU u Dubrovniku, 4–5 (1956.), 583–612; VESNA ČUČIĆ, *Prvi tiskari u Dubrovniku s popisom tiskane građe*, Vjesnik bibliotekara Hrvatske, 48/3–4 (2005.), 108–158.

10 Poznat je slučaj prijateljstva Alda Manuzija st. s Danieleom Clarijom iz Parme koji je bio rektor dubrovačke škole i potom notar i kancelar

Republike, a knjižar mu je iz Venecije slao knjige kako bi ih prodavao u Dubrovniku. Pjesnik Ilija Crijević upravo preko Clarija, koji o tome piše Manuziju, moli da mu se pošalju djela Angela Poliziana i Pica della Mirandole te jedan rječnik. Nadalje, neke su knjige koje je Manuzio poslao Clariju u Dubrovnik ostale neprodane, što je, čini se, urodilo zahtjevnim odnosima, pa je Clario u pismu Aldu iz 1510. godine najavio njihovo slanje natrag u Veneciju. Sin Alda st., Paolo, koji je prijatelj evao s Didakom Pirom, u Dubrovnik je 1558. godine poslao svoga mlađeg sina Girolama, no mladić je nažalost ubrzo umro. JOSIP TORBARINA, *Kroatističke rasprave*, Matica hrvatska, Zagreb, 1997., 333–336; ALEKSANDAR STIPČEVIĆ, *Svijet Alda Manuzija i Hrvati*, pogovor, MARTIN LOWRY, *Svijet Aldusa Manutiusa. Poduzetništvo i učenjaštvo u renesansnoj Veneciji*, Zagreb, 2004., 265–269. U Zbirici Ragusina Znanstvene knjižnice u Dubrovniku čuva se sedam primjeraka knjiga dubrovačkih autora koje su tiskali Manuzijevi. Prilikom ovog istraživanja u knjižnici Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku uočen je prvi svezak rijetkog izdanja sabranih djela Giovannija Pontana koje je Aldo st. tiskao 1518. godine i na čijim je koricama rukopisom 16. stoljeća ispisana sadržaj. Knjiga je potom restaurirana na Odjelu za papir Hrvatskoga restauratorskog zavoda u Dubrovniku.

11 AMBROZ KAPOR, *Renesansna biblioteka Žilković u Korčuli*, Bibliotekar, 18/1–3 (1966.), 97–119; ALEKSANDAR STIPČEVIĆ (bilj. 3, 2005.) 277–278. *Hypnerotomachia Poliphili* tiskana je u Veneciji 1499. (Aldo st.) i 1546. godine (Aldo ml.). Obitelj Manuzio bila je odgovorna i za tiskanje traktata Pietra Cattanea *I quattro primi libri di architettura* 1554. godine, no za sada nema potvrde o dolasku kojeg primjerka ovog djela u Dubrovnik.

12 RELJA SEFEROVIĆ, *Dubrovački knjižari 16. stoljeća u državnoj službi*, Arhivski vjesnik, 51 (2008.), 371–393; CORRADO MARCIANI, *Troiano Navo di Brescia e suo figlio Curzio librai-editori del secolo XVI*, La Bibliofilia, 73 (1971.), 49–60; ALEKSANDAR STIPČEVIĆ (bilj. 3, 2005.), 128.

13 Popis je objavio JOSEF CONSTANTIN JIRIČEK, *Beitrage zur ragusanischen Literaturgeschichte. Beilagen. 4. Inventar einer Buchersendung aus Venedig*, Archiv für slavische Philologie, 21 (1899.), 512–515; PIERRE TOUBERT, ad vocem, *Dizionario Biografico degli Italiani*, vol. 30 (1984.), URL: [http://www.treccani.it/enciclopedia/pietro-de-crescenzi_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/pietro-de-crescenzi_(Dizionario-Biografico)/).

14 De' Crescenzijevo djelo doživjelo je 28 talijanskih izdanja, od kojih su 23 inkunabule i činkvećentine, vidi PIERRE TOUBERT (bilj. 13). U Veneciji ga 1495. godine tiska Matheo Capcasal pod naslovom *De agricultura*, a početkom 16. stoljeća izlaze najmanje tri izdanja tiskara Bernardina de Viana podrijetlom iz okolice Vercellija (1528., 1536., 1538.).

15 Vidjeti CVITO FISKOVIĆ, *Kultura dubrovačkog ladanja*, Historijski institut Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Dubrovnik, 1966.; NADA GRUJIĆ, *Prostori dubrovačke ladanjske arhitekture*, Rad JAZU, knjiga 399, Zagreb, 1982.; NADA GRUJIĆ, *Ladanjska arhitektura dubrovačkog područja*, Institut za povijest umjetnosti; Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1991.; NADA GRUJIĆ, *Vrijeme ladanja: studije o ljetnikovcima Rijeke dubrovačke*, Matica hrvatska, Dubrovnik, 2003.

16 Na popisu u Dubrovnik poslanih knjiga iz 1549. godine je čak 30 primjeraka poeme *Morgante* Luigija Pulcija ili pak 18 primjeraka talijanske verzije poeme karolinškog ciklusa tzv. *Bovo d'Antona*. Većina knjiga ipak je slana u dva do četiri, a popularnije do deset primjeraka: npr. šest je primjeraka *La fischeide* Francesca Marie Molze i *Encheridiona* Erazma Rotterdamskog, osam *Orlanda furiosa* Luodovica Ariosta i Terencija, a 12 parafraza rimskog pjesnika Juvenala. Šest je primjeraka De' Crescenzijeve knjige koštalo 6 venecijanskih lira, što je srednja cijena među popisanim knjigama. Vidi JOSEF CONSTANTIN JIRIČEK (bilj. 13), 512–515.

17 Antički je traktat prvi put dao otisnuti Sulpizio da Veroli u Rimu oko 1486. godine (*L. Vitruvii Pollionis ad Cesarem Augustum de architectura*, Rome, s. n., o. 1486). Ovo je izdanje ponovljeno uz manje izmjene u Firenci 1496. godine i u Veneciji 1497. U dubrovačkim knjižnicama nisu pronađeni primjerci ovih prvotisa.

18 IGOR FISKOVIĆ, *Reljef renesansnog Dubrovnika*, Matica hrvatska, Dubrovnik, 1993., 120–122; ANTE ŠOLJIĆ, *O ranoj renesansi u Dubrovniku*, Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 40 (2002.), 127–146; ANTE ŠOLJIĆ, *Relazioni tra Dubrovnik e Ancona al*

tempo di Ciriaco e i viaggi di Ciriaco lungo le coste della Dalmazia, Ciriaco d'Ancona e il suo tempo Ancona, Ed. Canonici, 2002., 141–168.

19 ANTONIO BECCADELLI, *De Dictis et Factis Alphonsi Regis Aragonum*, v. 4, Basel, 1538., 19; ROSANNA DI BATTISTA, *La porta e l'arco di Castelnuovo di Napoli*, Annali di Architettura, 10–11 (1998.–1999.), 19; NADA GRUJIĆ, *Onofrio di Giordano della Cava i Knežev dvor u Dubrovniku*, Renesansa i renesanse u umjetnosti Hrvatske, (ur.) Predrag Marković, Jasenka Gudelj, Institut za povijest umjetnosti; Odsjek za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta, Zagreb, 2008., 9–50; JASENKA GUDELJ, *The King of Naples Emulates Salvia Postuma? The Arch of Castelnuovo in Naples and its Antique Model*, Dalmatia and the Mediterranean, (ur.) Alina Payne, Brill, Leiden, 2013., 426–456.

20 M. Vitruvius per Iocundum solito castigatior factus cum figuris et tabula vt iam legi et intelligi possit, Ioannis de Tridino alias Tacuino, Venetiis, 1511. Na naslovnoj stranici zapisi: Nicolai Spinulae i L. B., ZKD, Sign. A III 91. O fra Giocondovu Vitruviju vidi: LUCIA CIAPPONI, *Fra Giocondo da Verona and His Edition of Vitruvius*, Journal of the Warburg and Courtauld Institutes, 47 (1984.), 72–90.

21 Na poledini prednje korice zapis:

1799

ex Libris P. Caroli Josephi Ghigliotti Bibliothii Capuc

L'edizione presente di Vitruvio è la prima in cui vi siano state inserite le figure, perché, essendosi stampata più volte inanzi a quest'epoca l'attuale eccellente opera pure mancava ancora di quest'aiuto e decorazione. E perciò essa stimata assai dai bibliografi e ricercata dagli amatori delle rarità Bibliografiche, perchè oltre questa particolarità è anche stampata con belli caratteri romani e diligentata non mediocrement. Di essa, che come può vedersi all'ultimo è stampata in Venezia nel 1511 per Gio. De Tridino alias Tacuino vedasi il debure no. 2091 dove si legge La premiere edition de Vitruve avec figures a etre imprimée in fol. a Venise en 1511 et cette edition aprey recherche des curieux ne se trouve pas facilement. Il suo prezzo non dovrebbe essere minore di L 24

22 M. Vitruvius per Iocundum solito castigatior factus cum figuris et tabula (bilj. 19), 81.

23 PIER NICOLA PAGLIARA, »Giovanni Giocondo da Verona (Fra Giocondo)«, *Dizionario Biografico degli Italiani*, vol. 56, Istituto dell'Enciclopedia Italiana, Roma, 2001., URL: [http://www.treccani.it/enciclopedia/giovanni-giocondo-da-verona_\(Dizionario-Biografico\)/#](http://www.treccani.it/enciclopedia/giovanni-giocondo-da-verona_(Dizionario-Biografico)/#).

24 O Philandrieru i njegovu proučavanju Vitruvija vidi PIER NICOLA PAGLIARA, *Vitruvio, da testo a canone*, Memoria dell'antico nell'arte italiana, III, (ur.) Salvatore Settis, Torino, Einaudi, 1986., 67–74; FRÉDÉRIQUE LEMERLE, *Les Annotations de Guillaume Philandrier sur le De Architectura de Vitruve, Livres I à IV*, Introduction, traduction et commentaire Frédérique Lemerle, Picard, Paris, 2000.; FRÉDÉRIQUE LEMERLE, *Guillaume Philandrier, Les Annotations sur l'Architecture de Vitruve, Livres V à VII*, Introduction, traduction et commentaire Frédérique Lemerle, Garnier, Paris, 2011.

25 FRÉDÉRIQUE LEMERLE, *Philandrier, Guillaume; M. Vitruvii Pollionis de architectura libri decem... Accesserunt, Gulielmi Philandri... annotationes castigatores, & plus tertio parte locupletiores...*, Lyon, Jean I de Tournes, 1552, URL: <http://architecture.cesr.univ-tours.fr/Traite/Notice/Phil1552.asp?param=>.

26 CVITO FISKOVIĆ, *Od Macanovićeve skice do izradbe pročelja crkve u Nerežišćima na Braču*, Peristil, 35–36 (1992.–1993.), 181–183. STANKO PIPLOVIĆ, *Vitruvijske knjige u Splitu*, Glasnik društva bibliotekara, 5 (1997.), 24–30.

27 *I dieci libri dell'architettura... novamente de la latina ne la volgar lingua con molta diligenza tradotti*, Vincenzo Valgrisi, Venezia, 1546., knjižnica franjevačkog samostana u Dubrovniku.

28 Vincenzo Valgrisi imao je radionicu na najprometnijoj mletačkoj trgovačkoj ulici, Merceriji, u blizini Sv. Marka, a poznato je oko 200 naslova koje je otisnuo, vidi ESTER PASTORELLO, *Tipografi, editori, librai a Venezia nel sec. XVI*, Olschki, Firenze, 1924.

Pietro Lauro, prevoditelj i učitelj u Veneciji, podrijetlom iz Modene, preveo je brojna djela povijesnog, medicinskog i zabavnog karaktera za izdavače kao što su Valgrisi, Giolito ili Melchior Sessa, vidi GABRIELE DINI, ad

vocem, *Dizionario Biografico degli Italiani*, vol. 64 (2005.), URL: [http://www.treccani.it/enciclopedia/pietro-lauro_\(Dizionario_Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/pietro-lauro_(Dizionario_Biografico)/).

29 *L'architettura di Leonbatista Alberti tradotta in lingua fiorentina da Cosimo Bartoli gentil'huomo & accademico fiorentino. Con la aggiunta de disegni*, Lorenzo Torrentino, Firenze, 1550.

Na naslovnoj strani pečat: Kr. Realna gimnazija u Dubrovniku, Stara Učiteljska biblioteka, br. 2982. i zapis: Resid. Ragusinus Soc. Jesu G (?) 67. ZKD..

30 *L'architettura... tradotta in lingua fiorentina... Con la aggiunta de disegni*, Francesco De Franceschi, Venezia, 1565.

31 NADA GRUJIĆ, *Kuća »savršenog trgovca« po Benediktu Kotruljeviću*, Dubrovnik, 4 (1995.), 198–212; NADA GRUJIĆ, *Benedikt Kotruljević o vili*, Kultura ladanja. Zbornik Dana Cvita Fiskovića, sv. I, (ur.) Nada Grujić, Institut za povijest umjetnosti u Zagrebu; Odsjek za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta, Zagreb, 2006., 41–51; NADA GRUJIĆ (bilj. 5, 2013.), 147–157.

32 BENEDIKT KOTRULJEVIĆ, *Knjiga o umijeću trgovanja*, Binoza press, Zagreb, 2005., 145; NADA GRUJIĆ (bilj. 31); NADA GRUJIĆ (bilj. 5, 2013.), 153–157. »Vrlo je važno da očevi grade kuće prema stupnju, stanju i uvjetima svoje obitelji, jer ako je netko plemenit i bogat, mora kuću plemenito i bogato graditi, a ako je pučanin i siromah, mora je graditi onako kako mu to dozvoljava njegovo stanje i mogućnosti« – NIKOLA GUČETIĆ (bilj. 7), 83.

33 BENEDIKT KOTRULJEVIĆ (bilj. 32), 145; NADA GRUJIĆ (bilj. 31); NADA GRUJIĆ (bilj. 5, 2013.), 149.

34 »Aula, kako rekoste, nije ona prava obiteljska kuća o kojoj sam govorio, već je to prema Isidoru prije kraljevski dvor koji uključuje četiri trijema. Palatium je dobio ime po Palantu, prvaku Akadana, u čiju je čast taj narod sagradio tvrđavu koju su prozvali Palanteum, a unutar nje su onda načinili kuću za nj koja se zvala Palatium.« – NIKOLA GUČETIĆ (bilj. 7), 79. Kako to Gučetić i navodi u marginaliji, ove su etimologije preuzete iz *Etimologije* Izidora Seviljskog (knj. 15, gl. 3), koji je pak izmijenio značenje Vitruvijeve terminima.

35 Knjige ne izlaze kronološki, nego je, primjerice, *Četvrta knjiga ili Regole generali di architettura (O pet načina gradnje)* izdana prva, 1537. godine u Veneciji, odnosno tri godine prije treće knjige *Terzo libro, nel quale si figurano e si descrivono le antichità di Roma (O antičkim spomenicima)*. O prisutnosti grafičkih prikaza u traktatistiki o arhitekturi, kao i o odnosu teksta i crteža vidi WILLIAM B. DINSMOOR, *The Literary Remains of Sebastiano Serlio*, Art Bulletin, 24 (1942.) 24, 71, 76.

36 SEBASTIANO SERLIO, *Il terzo libro di Sebastiano Serlio bolognese*, In Venetia, 1544?; *Il quarto libro*, In Venetia, 1569?. Na predlistu pečat: Kr. Realna gimnazija u Dubrovniku, Stara Učiteljska biblioteka, br. 2981. Na poledini predlista zapis: *Delle Opere Di Sebastiano Serlio Bolognese Libro Terzo Delle antichità, Libro Quarto Dell'Architettura*. Na str. V zapis (ex libris): Di Frano (?) Sigismundi Tudisi, Coll. Ragusini Soc. Jesu. DZK.

37 NADA GRUJIĆ, *Klasični rječnik stambene renesansne arhitekture u Dubrovniku*, Peristil, 35–36 (1992.–1993.), 121–142. NADA GRUJIĆ (bilj. 5, 2013.), 233–259. O afirmaciji formi *all'antica* u dubrovačkoj arhitekturi, napose na kapitelima koje oko 1520. godine izrađuju korčulanski majstori po uzoru na ranije firentinske modele, vidjeti NADA GRUJIĆ, *Antikizirajući kapiteli oko godine 1520. u Dubrovniku*, Radovi Instituta za povijest umjetnosti, 21 (1997.), 6–22.

38 VAUGHAN HART, PETER HICKS, *Sebastiano Serlio on architecture*, volume I, Yale University Press, New Haven, 1996.; NADA GRUJIĆ (bilj. 37, 1992.–1993.); NADA GRUJIĆ (bilj. 5, 2013.), 245–252.

39 NADA GRUJIĆ (bilj. 37, 1992/1993.), 124–125; NADA GRUJIĆ (bilj. 5, 2013.), 235–244.

40 NADA GRUJIĆ, *Reprezentativna stambena arhitektura*, Zlatno doba Dubrovnika – XV i XVI. stoljeće, katalog izložbe, (ur.) V. Marković, Zagreb, Muzejski prostor i Dubrovački muzej, 1987., 65; NADA GRUJIĆ (bilj. 37, 1992.–1993.); NADA GRUJIĆ (bilj. 5, 2013.), 233–259.

41 NADA GRUJIĆ, *Ljetnikovac Vice Stjepovića Skočibuhe kod Tri crkve u Dubrovniku – ishodište arhitektonskog tipa*, Radovi Instituta za povijest umjetnosti (Zbornik Milanu Prelogu u spomen), 12–13 (1989.), 215–227; NADA GRUJIĆ, *Les villas de Dubrovnik aux XVe et XVIe siècles*, Revue de l'Art, 115, (1997.), 46.

42 NADA GRUJIĆ (bilj. 41, 1989.); NADA GRUJIĆ (bilj. 41, 1997.)

43 NADA GRUJIĆ (bilj. 5, 2013.), 276.

44 YVES PAUWELS, »Sebastiano Serlio«, *Quarto libro*, 2012. URL: http://architectura.cesr.univ-tours.fr/traite/Notice/B272296201_A101.asp?param=en.

45 Ime ovog Francuza koji je u Dubrovnik stigao iz Mletaka zabilježeno je i kao Jacques de l'Epine de Orléans ili Jacobus Ghespinus, a poslije i Jacobus de Spine. Uvriježeno je ime Jakov de Spinis iz Orléansa. IGOR FISKOVIĆ, *Preobrazbe rječnika kamene ornamentike u Dubrovniku 16. stoljeća*, Renesansa i renesanse u umjetnosti Hrvatske: zbornik radova sa znanstvenih skupova »Dani Cvita Fiskovića« održanih 2003. i 2004. godine, (ur.) Predrag Marković, Jasenska Gudelj, Institut za povijest umjetnosti; Odsjek za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta, Zagreb, 2008., 209–243.

46 IGOR FISKOVIĆ (bilj. 45).

47 O Korčulanskoj bilježnici vidjeti CVITO FISKOVIĆ, *Crteži graditelja i kipara u Korčulanskoj bilježnici*, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, 31 (1991.), 237–268.

48 Vidjeti DANIEL PREMIER, *Sebastiano Serlio i tri oltara u Dalmaciji*, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, 42 (2011.), 275–285. Slično i u Istri: NINA KUDIŠ, *Tutte le opere d'Architettura et prospettiva di Sebastiano Serlio (1619) i praksa izrade drvenih oltara u Istri*, Annales, 5 (1994.), 93–102.

49 CVITO FISKOVIĆ, *Pozornice Držićevih igara*, Dubrovnik, 3 (1967.), 49–65; WENDELL COLE, *Scenografija u doba Marina Držića*, Forum, 9–10 (1967.), 582–691; NIKOLA BATUŠIĆ, *Držićeva redateljsko-inscenatorska načela*, Mogućnosti, 23 (1976.), 235–256; VIŠNJA ROGOŠIĆ, »Kazališni prostori«, *Leksikon Marina Držića*, Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, Zagreb, 2009., 378–380. i VIŠNJA ROGOŠIĆ, »Serlio, Sebastiano«, *Leksikon Marina Držića*, Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, Zagreb, 2009., 708–709; MILOVAN TATARIN, *Nekoliko rečenica s početka prvoga prologa Dunda Maroja*, Čudan ti je animao čovjek. Rasprave o Marinu Držiću, HAZU, Zagreb–Dubrovnik, 2011., 85–97.

50 NIKOLA BATUŠIĆ (bilj. 49), 240, smatra da ova rečenica upućuje na postojanje figure arhitekta-scenografa.

51 NIKOLA BATUŠIĆ (bilj. 49); VIŠNJA ROGOŠIĆ (bilj. 49).

52 O traktatu vidjeti CHRISTOF THOENES, *La Regola delli cinque ordini, Sostegno e adornamento. Saggi sull'architettura del Rinascimento: disegni, ordini, magnificenza*, Electa, Milano, 1998., 77–107; BRUNO ADORNI, *Jacopo Barozzi da Vignola*, Skira, Milan, 2008., 211–221; CHRISTOF THOENES, *Vignole, Regola delli cinque ordini d'architettura*, [Rome], s. n. [1562]. URL: http://architectura.cesr.univ-tours.fr/Traite/Notice/ENSB4_LES64.asp?param=.

53 Ove portale objavljuje DUŠKO ŽIVANOVIĆ, *Vrata i monumentalni portali dubrovačkih kuća i palača*, Anali Zavoda za povijesne znanosti JAZU u Dubrovniku, XXVI (1988.), 135–173. O baroknoj pregradnji kuća Sorgo na Držićevoj poljani i kuće u Ulici Braće Andrijića 12 vidjeti KATARINA HORVAT-LEVAJ, *Barokne palače u Dubrovniku*, IPU; HAZU, Zagreb–Dubrovnik, 2001., 278–282 i 294–295. O prostoru kuće u Ulici braće Andrijić vidjeti NADA GRUJIĆ (bilj. 5, 2013.), 57.

54 *Architettura del Baroccio da Vignola, Concernente i cinque ordini Delineati ed Arricchiti coll'incisione di nuove tavole*, Francesco Locatelli, Venezia, 1773. Knjižnica Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, Sign. 1152.

55 O ovom traktatu vidjeti BRUNO ADORNI (bilj. 58), 220–221.

56 ROBERT TAVERNOR, *Palladio's »corpus«*, Paper Palaces, (ur.) Vaughan Hart, Peter Hicks, Yale University Press, New Haven–London, 1998., 233–246. HOWARD BURNS, *I quattro Libri dell'Architettura*, Palladio, katalog izložbe, (ur.) Howard Burns, Guido Beltrami, Venezia, 2008., 328–341, s prethodnom bibliografijom.

57 *I quattro libri dell'architettura di Andrea Palladio. Nequali, dopo un breue trattato de' cinque ordini, et di quelli auertimenti, che sono piu necessarij nel fabricare; si tratta delle case priuate, delle vie, de i ponti, delle piazze, de i xisti, et de' tempj*, Dominico de' Franceschi, Venetia, 1570. Na predlistu zapis: Di Franc.co Fran.ci Gondola. Na naslovnoj strani zapis: Marino Fran.ci Gondola. Nad tekstom pečat: Kr. Realna gimnazija u

Dubrovniku, Stara Učiteljska biblioteka, br. 2415. Znanstvena knjižnica Dubrovnik, Sign. A II 50.

O Gundulićima vidjeti MIROSLAV VANINO, *Gundulići i dubrovački kolegij*, Hrvatska revija, 12 (1938.), 101; MIROSLAV VANINO, *Isusovci i hrvatski narod*, I, Zagreb, 1969., 14–15; TANJA TRŠKA, *Neostvareni projekt isusovačke crkve i kolegija* (1659.) u Dubrovniku, Radovi Instituta za povijest umjetnosti, 33 (2009.), 125–140.

58 Pismo arhitekta Fabrini piše generalu reda Nickelu 26. svibnja 1660. godine: ... con il Lodarne la Divina Bonta per l'Abilità, che mi da per servizio della Compagnia e che non in tende in che consiste il Trattenimento, che dite di voler mandare. Sara forse qual che Trattato di Architettura, e lo vederà Volentieri. Io qui Rispondo, che non o preteso di dir questo, perche cio supera di gran lunga la mia capacità per non avere studiato, ma solo pretendevo, di far conoscere a Vostra Paternità, come io stavo ozioso, e pero mi andavo Trattenendo al Tavolino a far di quelle Bagatelle. RICHARD BÖSEL, *Jesuitenarchitektur in Italien 1540–1773: Die Baudenkmäler der römischen und der neapolitanischen Ordensprovinz*, I, Wien, 1986., 56, dok. 5; TANJA TRŠKA (bilj. 57).

59 *I quattro libri dell'architettura* di Andrea Palladio. Nequali, dopo un breue trattato de' cinque ordini, et di quelli auertimenti, che sono piu necessarij nel fabricare; si tratta delle case priuate, delle vie, d i ponti, delle piazze, de i xisti, et de' tempj, Giambattista Pasquali, Venetia, 1766. Naslovni listovi i posveta iz izdanja iz 1570. godine. ZKD, Sign. A II 12.

60 GIORGIO E. FERRARI, *La raccolta Palladiana e collaterale di Guglielmo Cappelletti*, Bollettino del centro internazionale di studi di architettura Andrea Palladio, XXII (1980.), 231–416.

61 O Scamozzijevu traktatu vidjeti Vincenzo Scamozzi 1548–1616, katalog izložbe, (ur.) Franco Barbieri, Guido Beltrami, Marsilio, Venezia, 2003.; FRÉDÉRIQUE LEMERLE, *L'Idea della Architettura universale de Vincenzo Scamozzi, à Venise en 1615*, Sebastiano Serlio à Lyon, *Architecture et imprimerie*, (ur.) Sylvie Deswarte Rosa, Mémoire Active, Lyon, 2004., 406–407; LAURA MORETTI, Scamozzi, Vincenzo: *L'idea della architettura universale*, Venise, V. Scamozzi, 1615., URL: <http://architecture.cesr.univ-tours.fr/Traite/Notice/Scamozzi1615.asp?param>.

62 Usporedbe radi, u knjižnici Nikole VII. Zrinskog u Čakovcu Palladijeve *Četiri knjige* stajale su u sekciji posvećenoj kućnoj ekonomiji (*X. Domesticæ Oeconomiae*), vidjeti JASENKA GUDELJ, DUBRAVKA BO-TICA (bilj. 8), 47.

63 *Palladio: la sua eredità nel mondo*, (ur.) Anna della Valle, Electa, Milano, 1980.; *Palladio and his Legacy. A Transatlantic Journey*, (ur.) Charles Hind, Irena Murray, katalog izložbe, Marsilio, Venice, 2010. S prethodnom bibliografijom.

64 KRUNO PRIJATELJ, *Barok u Dalmaciji*, ANĐELA HORVAT, RAD-MILA MATEJČIĆ, KRUNO PRIJATELJ, Barok u Hrvatskoj, Zagreb, 1982., 719–724.; VLADIMIR MARKOVIĆ, *Crkve 17. i 18. stoljeća u Istri*, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb, 2004., 40–60.

65 *Della trasportatione dell'obelisco vaticano et delle fabriche di nostro signore papa Sisto 5. fatte dal cauallier Domenico Fontana architetto di sua santità*, Costantino Vitale, Napoli, 1604. Knjiga ima samo pečat Bogišićeve zbirke, te se za sada ne zna gdje je kupljena. Moguće je i da ju je bibliofil Bogišić nabavio u Dubrovniku, no vjerojatnije potječe s međunarodnog tržišta vrijednih knjiga. O knjizi vidjeti i MILAN PELC, *Natale Bonifacio*, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb, 1997., 29; ANDRIJA MUTNJAKOVIĆ, *Arhitektonika pape Siksta V.*, Art studio Azinović; HAZU, Zagreb, 2010.

66 DAD, *Acta Sanctae Mariae*, 7.802, f. 99v. O ovoj pošiljci vidjeti JASENKA GUDELJ, *Architettura e diplomazia tra Roma e Dubrovnik: San Girolamo dei Croati e la cattedrale di Dubrovnik nel secondo Seicento*, *Römisches Jahrbuch der Bibliotheca Hertziana*, (u tisku).

67 DAD, *Acta Sanctae Mariae Maioris*, 7.802, f. 5r, objavljeno u KRUNO PRIJATELJ, *Dokumenti za historiju dubrovačke arhitekture*, Tkalčićev zbornik, 2, Zagreb, 1958., 136. Vidjeti i JASENKA GUDELJ (bilj. 66).

68 O Napoliju u Dubrovniku vidi KATARINA HORVAT-LEVAJ, *Tommaso Napoli u Dubrovniku*, Umjetnički dodiri dviju jadranskih obala u 17. i 18. stoljeću, (ur.) Vladimir Marković, Ivana Prijatelj-Pavičić, Književni krug, Split, 2007., 31–52.

69 TOMMASO MARIA NAPOLI, *Utriusque Architecturae Compendium in duos libros divisum; in quibus principalesque Regulae assignantur tam pro Aedificijs optime construendis, quam pro Arcibus muniendis, & propugnandis secundum Vitruvium*, Recentiorunque dogmata, Roma, 1688.

70 MIMMAROSA BARRESI, *Tommaso Maria Napoli, architetto e trattatista sedicente vitruviano*, Vitruvio nella cultura architettonica antica, medievale e moderna, zbornik radova, (ur.) Gianluigi Ciotta, De Ferrari, Genova, 2003., 390–399.

Summary

Jasenka Gudelj

Anita Ruso

Printed Renaissance Treatises on Architecture in Dubrovnik

Renaissance treatises on architecture played a decisive role in the structuring of ideas about the architecture of the early Modern Age, because their circulation made a strong impact on people's notions about architects, and the art of building in the culture of the West, as well as in Dubrovnik. This article begins by referring to printed treatises still extant in Dubrovnik libraries, and by elaborating their relation to the architecture of their time. The existing volumes of Vitruvius' *The Ten Books on Architecture* and *On the Art of Building* by Leon Battista Alberti point to the cultural level of their readers. Even more important were the books of Sebastiano Serli and Jacopo Barozzi da Vignola, whose influence can be seen on some buildings in Dubrovnik. However, this influence was marked by borrowings of these writers' motifs, rather than on their proposed systems of orders and proportions. The fact that several rare editions of *The Four Books of Architecture* by Andrea Palladio survived in Dubrovnik, testifies to a permanent interest for treatises, although, probably owing to the strong symbolic ties of that architect with Venice, he had no direct influence on the architecture of the City. In Dubrovnik the treatises on architecture were cherished primarily as books, and were expected to be a part of the general knowledge of the higher classes in Dubrovnik, while only Tommaso Maria Napoli can be singled out as a well known author of treatises active in Dubrovnik at the beginning of the Modern Age, at the close of the 17th century.